

Twee artikelen over de bedijking van de Friese meren.

a) uit: Strijd tegen het water (blz. 1-4)

b) uit: Noorderbreedte 89 (blz. 5-11)

De Friese en de Noordhollandse droogmakerijen: een vergelijking

Door A.J. Thurkow.

Inleiding

Friesland geniet meer bekendheid door z'n meren dan door z'n droogmakerijen. De Friese meren zijn, zeker voor watersportliefhebbers, een attractie van belang. Maar voor Friese droogmakerijen worden, in tegenstelling tot die van Noord-Holland, slechts bij uitzondering geroemd als karakteristieke en fraaie onderdelen van het landschap. Hieronder volgen vier opmerkingen betreffende verschillen tussen de Friese en de Noord-Hollandse situatie. Ten eerste is droogmaking als nieuwe vorm van landaanwinning vanaf 1532 meermalen toegepast in het gebied rondom Alkmaar. Later heeft het zich verspreid naar andere streken in Holland en ook naar Friesland.

Bij het eerst bekende en wat grotere project in deze provincie, te weten de Staverse meerpolders (1620), waren zowel Hollands kapitaal als enkele Hollandse immigranten betrokken. Verondersteld wordt zelfs dat naar analogie van het boerderijtype dat in de droogmakerijen in Noord-Holland was ontwikkeld (de stolp), de zogeheten stelp is geïntroduceerd: woning, stal en berging werden onder één dak gebracht. In de zeventiende en achttiende eeuw bleef het aantal Friese droogmakerijen echter zeer beperkt. Het overgrote deel dateert uit de negentiende en twintigste eeuw en ontbeert daarmee de lange historische dimensie, die in vele Noord-Hollandse projecten zo sterk aanwezig is.

Zuidermeerpolder vanaf het Rode Klif langs de zeedijk naar Staveren te zien.

Blz.68 t/m 74.

In een enkel geval verleende de Friese overheid subsidie. Toen de Staverse Zuidermeerpolder in 1697 opnieuw moest worden drooggemaakt en ontgonnen, werd een jaarlijks "support" van f 200,- toegekend. Deze polder lag namelijk gevaarlijk dichtbij de Zuiderzeedijk. Naast het verlenen van belastingfaciliteiten heeft het Friese bestuur in 1633 een algemene regeling afgekondigd, waarbij de onteigening van oud land ten behoeve van de aanleg van ringdijk en -sloot werd vergemakkelijkt en waarbij droogmakers toestemming kregen op desgewenst bestaande vaarten, sluisen, dammen en bruggen te verleggen. Dit alles in verband met 'mennichvuldige clachten' van droogmakers dat eigenaren van omgevend land het hun lastig maakten bij de uitvoering van de nodige polderwerken. Met betrekking tot de inrichting van de nieuwe polders voerden Holland en Friesland ongeveer een overeenkomstig beleid. De interne inrichting, zoals de verkaveling, werd in de zeventiende eeuw geheel aan de ondernemers overgelaten. Slechts in uitzonderingsgevallen werden werken voor derden, zoals de aanleg van bepaalde sluisen en kanalen voor de scheepvaart en de ontwatering, in de octrooien voorgeschreven. Zo moesten de droogmakers van het Staverse Meer wel enkele scheepvaartkanalen, waaronder de Warnservaart, aanleggen en ook in het octrooi voor de Hempensermeerpolder (1779) werd het graven van een verbindingskanaal gelast. In de achttiende eeuw moest in Holland bij een aanvraag tot droogmaking een projectreglement bij het provinciebestuur worden ingediend, waarin ook de verkaveling werd omschreven. Daar kwam dus wat meer controle, ook op de interne inrichting. In Friesland bleef de vrijheid van droogmakers op dit punt wat groter; van indiening van een projectreglement was toen geen sprake. In de negentiende eeuw zijn de procedures om meren droog te maken in beide provincies geheel overeenkomstig geweest. De directe overheidsinvloed op de inrichting van nieuwe polders nam in deze tijd sterk toe. Vanaf 1815 werd een droogmakingsconcessie per Koninklijk Besluit verleend. Aanvragers moesten een uitgewerkt plan bij de minister van binnenlandse zaken indienen, die hierop advies vroeg van het desbetreffende provinciaal bestuur. Dit won op zijn beurt inlichtingen in bij de betrokken gemeenten en waterschappen bij de ingenieur van de waterstaat. Als tenslotte een concessie werd verleend, verbond de minister hieraan vaak een reeks van voorwaarden. Zo werden bijvoorbeeld voor de Makkumer-, Parregaaster- en Workumermeerpolders onder andere de aanleg van een aantal kanalen gelast, maar ook werd de hoogte van de dijken voorgeschreven, terwijl kaarten, plannen en besrekken door de provincie moesten worden goedgekeurd. De verkaveling in de meerpolders wordt gerekend tot het zogenaamde modern-rationele type. Dat wil zeggen een verkaveling afgestemd op waterstaatkundige eisen en op financieel-economische behoeften van het agrarisch bedrijf. Dit leidde meestal tot een indeling van het land in rechthoekige percelen, waarvan echter de lengten en de breedten van polder tot polder aanzienlijk konden variëren in samenhang met de steeds wisselende omstandigheden. Ook in Friesland zijn de percelen in de wat grotere meerpolders meestal rechthoekig, maar de oppervlakte hiervan is in het algemeen kleiner dan in Noord- Holland (in de Makkumer-, Parregaaster- en Workumermeerpolders was dit bijvoorbeeld gemiddeld slechts 1,4 ha). De Hempensermeerpolder had een zeer Fries karakter. Niet alleen werd het kapitaal voor de drooglegging hiervan geheel door Friese (Makkumer) notabelen geformeerd, maar de verkaveling van de polder was gebaseerd op de ten tijde van de droogmaking (1784) nog in Friesland gebruikelijke oppervlaktemaat en bestond in hoofdzaak uit 33 vierkante percelen van elk zes pondematen (een pondemaat = 0,367 ha). De bemaling van de Friese droogmakerijen kon door de geringe diepte van de meren wat eenvoudiger zijn dan in Holland (bijvoorbeeld minder trappen bij gebruik van windmolens).

Tenslotte komt nog de vraag op wat de kwaliteit van de drooggemaakte meren als landbouwgebied was. In Friesland is het beeld hiervan, evenals bij het overgrote deel van de droogmakerijen in Holland, vrij treurig. Berichten hierover van de ondernemers zelf zijn wellicht wat gekleurd, als ze dienden tot het verkrijgen van fiscale vrijstellingen. Anderzijds mogen we toch aannemen dat het bestuur van Friesland deze faciliteiten ook weer niet al te lichtvaardig verstrekte. Zo schreven in 1637 de eigenaren van de Wargaastermeerpolder dat de grond 'soo slecht ende onverwacht' was geweest, dat daardoor niet alleen geen profijt was getrokken, maar ook nauwelijks de helft der onkosten kon worden gedragen. En toen de Friese Staten in 1660 uitgebreide belastingfaciliteiten verleenden aan

zeven droogmakerijen geschiedde dat onder andere om 'de grote oosten en de quade toevallen van slimme gront' en 'inbreuck van dijcken'. De Staverense Zuidermeerpolder is in de loop van de zeventiende eeuw zelfs geheel verwaarloosd: een molen verbrand, een tweede in verval, de droogmakerij ondergelopen en de landerijen voor een deel door de eigenaren verlaten. Zoals reeds vermeld moest deze polder op het einde van die eeuw opnieuw worden drooggelegd en ontgonnen. Ditmaal gebeurde dat met behulp van subsidie. Maar voor de initiatiefnemer Bernard Schotanus a Sterringa pakte deze onderneming desondanks financieel niet goed uit. Ook in de Hempensermeerpolder waren de resultaten van de agrarische exploitatie in de eerste tien jaar beneden peil.

In verband met de kwaliteitsvraag kan nog gewezen worden op een specifiek Fries probleem. Anders dan in Holland waren er in Friesland heel lang geen overkoepelende regionale waterschappen (hoogheemraadschappen) met wie droogmakers bindende afspraken konden maken over de ontwatering en de voorzieningen, die nodig waren om het oude land te vrijwaren van de nadelige gevolgen van de droogmaking. De eerste twee overkoepelende boezemwaterschappen werden in 1876 gesticht en het merendeel van deze organen is pas in de twintigste eeuw in het leven geroepen. Zo moesten bijvoorbeeld de droogmakers van de Makkumer, Parregaaster en Workumer Meren volgens de ministeriele voorschriften zelf tot overeenstemming komen met tientallen particuliere poldertjes of molenkritten of zelfs afzonderlijke langeigenaren in het omringend gebied over zaken als de verhoging en het onderhoud van de meerdijken en de ontwatering. Die overeenkomsten kwamen ook jaren na het droogvallen van deze polders niet tot stand. Het gevolg was dat de waterstaatkundige toestand in deze nieuwe polders daardoor, en door het ontbreken van toezicht door een gezaghebbend overkoepelend regionaal orgaan, gedurende decennia ondanks stoombemaling zeer ongunstig bleef. De Friesche Landaanwinning Maatschappij, die de droogmaking had gerealiseerd en met akkerbouw was begonnen, ging mede hierdoor na vierjaar failliet. Het kapitaalsverlies per ha bedroeg toen minimaal ca/800, -. In 1885 noemde de nieuwe eigenaar van de polders de situatie 'volkomen onhoudbaar'⁷ en pas in de twintigste eeuw zou hierin definitief verbetering komen na de totstandkoming van een boezemwaterschap. De drassigheid stond lange tijd slechts extensief graslandgebruik toe en de pachtprizen van dit land waren in 1912 slechts een derde van die, welke gemiddeld in het omringende gebied voor weiland werden gevraagd.

Toen in de Workumermeerpolder al enkele jaren na de droogmaking turfwinning mogelijk bleek, werd hieraan direct voorkeur gegeven boven agrarische exploitatie. Ook voor enkele andere droogmakerijen in Friesland zijn er berichten dat na een eerste poging tot akkerbouw snel werd overgeschakeld naar grasland. Resumerend kan worden geconcludeerd dat de Friese drooggemaakte meerpolders ondanks een welwillend beleid van de overheid voor de initiatiefnemers niet of eerst na lange tijd een financieel succes zijn geweest.

De drooggemaakte veenpolders

Tweehonderd jaar later dan in Holland werd in 1751 een nieuwe manier van vervening in de laagvenen van centraal en zuidelijk Friesland geïntroduceerd door veenbazen en arbeiders uit Giethoorn. Zij voerden hier de baggermethode met beugel of moddernet in, waarbij het veenslik in bootjes, hier bokken geheten, werd gestort en afgevoerd naar droogterreinen. In Holland had deze methode geleid tot grote plasvormingen, omdat het veen daar tot de onderliggende kleilagen op 4 á 6 m diepte werd uitgebaggerd. In verband met deze funeste landschapsverwoesting is de Hollandse overheid er al spoedig toe overgegaan de vervening aan voorwaarden te onderwerpen.

In Friesland gebeurde hetzelfde. Door het baggeren van het veen ontstonden ook hier plassen, zij het niet zo diep als in Holland, omdat de op zand rustende veenlaag minder dik was. In 1823 werd voor Friesland een regeling getroffen: de eigenaren van veengronden konden een vergunning tot vervening bij Koninklijk Besluit verkrijgen, maar tevens werd bedijking en latere droogmaking van het gebied reglementair voorgeschreven.

In het meest bedreigde gebied werden ze in zogenaamde veendistricten aangewezen, waar veenpolders konden worden gesticht. Veenpolders waren dus bedijkte gebieden, waarbinnen eerst vervening kon en later droogmaking moest plaats vinden. Organisatorisch waren deze veenpolders ongeveer identiek aan waterschappen. Er zijn in totaal in Friesland dertien veenpolders gesticht, waarvan elf in de negentiende eeuw en twee in de twintigste eeuw. De grootste is de Grootte Sint Johannesgaaster Veenpolder ten westen van Heerenveen (3.838 ha). De kleinste is de I-leidenschapsterpolder ten zuidoosten van Workum (210 ha). De gemiddelde oppervlakte bedraagt 2.305 ha. Van de negentiende-eeuwse veenpolders is er slechts een, te weten die van het Vierde en Vijfde Veendistrict ten noordoosten van Heerenveen (3.578 ha), waarin het veen systematisch in grote complexen is afgegraven, zodat ook de hierop volgende droogmaking direct planmatig kon worden aangepakt. In deze polder is eerst akkerbouw geweest, later werd overgegaan op het weidebedrijf.

De overige negentiende-eeuwse veenpolders hebben vaak een andere ontwikkeling gekend. Al het land was voor de vervening in cultuur. De ene eigenaar wilde wel direct tot vervening overgegaan, maar een andere eigenaar niet meteen. Een termijn waarbinnen de vervening en de droogmaking moesten worden afgerond, werd niet voorgeschreven. Bovendien omvatten de veenpolders soms hoger gelegen zand- of kleigronden, zoals in de Heidenschapsterpolder, die slechts voor ongeveer 40 procent kon worden verveend. In samenhang hiermee waren de droogmakingsplannen vaak uiterst globaal en werden niet of pas in een veel later stadium gespecificeerd. Meestal werd volstaan met een dijkenplan en het aanduiden van het aantal molens, dat in de toekomst zou moeten worden gebouwd. Deze werken moesten worden betaald uit de zogenaamde slikgelden, een heffing op het gewonnen veenslik. Liever dan eindeloos te wachten op een gemeenschappelijke droogmaking gingen eigenaren van verveende percelen er nogal eens toe over hun grondeigendom zelf te omkaden en legden zij het met behulp van een eigen molentje droog. Zij waren daartoe in staat, omdat de niveauperlage door de vervening maximaal ca 2,5 m bedroeg en veelal minder. Bovendien was dit individueel initiatief reglementair toegestaan. Zo ontstond binnen de polders een schakering van hoger gelegen niet-verveende gronden, van verveende en nog niet drooggemaakte percelen en van lager gelegen minidroogmakerijen. Daardoor is de waterbeheersing in de meeste van deze polders lange tijd zeer moeilijk gebleven. Er werd veel wateroverlast ondervonden en de kwaliteit van het land werd niet hoog ingeschat. Een waterstaatsopzichter oordeelde in 1878 over de in 1855 opgerichte Veenpolder onder Ter Idzardt en Oldewoltholde 'dat de toestand van den polder werkelijk treurig genoemd mag worden'. Geen wonder, dat er in deze nieuwe polders vaak sprake was van extensief graslandgebruik. In sociaal opzicht behoeft dit alles niet in alle gevallen negatief te worden beoordeeld. Immers, uitgeveende al of niet drooggemaakte percelen konden voor weinig geld worden aangekocht en leenden zich daardoor zeer goed voor de vestiging van kleine niet kapitaalkrachtige boeren, koemelkers en arbeiders.

In de meeste veenpolders is de situatie pas verbeterd in de twintigste eeuw na de invoering van moderne bemalingsinstallaties. Het is echter niet juist om alle negentiende-eeuwse veenpolders behalve die van het Vierde en Vijfde Veendistrict over een kam te scheren. In de in 1834 gestichte Grootte Noordwolder Veenpolder (879 ha) was individuele droogmaking van percelen gebruikelijk, maar toch werd dit gebied altijd geroemd vanwege z'n hoge landbouwkundige kwaliteit. Het waren vooral factoren als een ongunstige bodemkundige constellatie in combinatie met interne hoogteverschillen, maar ook onvolkomenheden in techniek of organisatie, die in de meeste gevallen tot wateroverlast en een ongunstige landbouwkwaliteit hebben geleid.

Toch moet dit in de Friese context ook weer niet worden gedramatiseerd. In de Veenpolder onder Ter Idzardt en Oldewoltholde bleek in 1907 een aantal eigenaren van laaggelegen percelen een jaarlijkse overstroming van hun land zeer te waarderen. Er was toen al een krachtig stoomgemaal, dat de gehele polder goed droog kon houden, maar de betrokken boeren meenden deze inundatie niet te kunnen missen met het oog op de bemestende waarde, die door hen aan het overstromingswater werd toegedacht. Met het bovenstaande wordt gedemonstreerd dat het aanduiden en vervolgens

interpreteren van verschillen tussen droogmakerijen niet eenvoudig is door het ingewikkelde samenspel van allerlei relevante factoren.

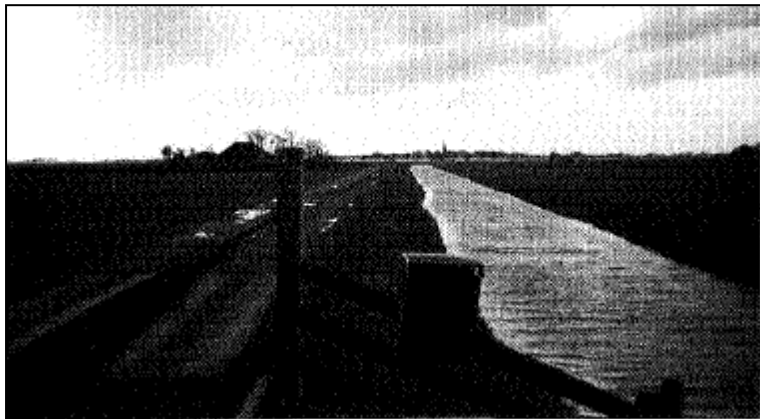
Uit: Noorderbreedte 89

DROOGMAKERIJEN IN FRIESLAND (1600-1800)

Meindert Schroor

In de Friese media duiken de laatste tijd steeds vaker plannen op om — gelet op de overproductie in de landbouw — uit recreatief oogpunt deze voormalige meren weer onder water te zetten.

Waren aanvankelijk de Makkumer-, Parregaaster en Workumer Meerpolders uit het laatste kwart van de negentiende eeuw 'in the picture'; op 18 maart jongstleden kondigde de gemeente Leeuwarden een planvoorstel aan om de Wargaaster en Hempensermeren maar weer onder water te zetten. In dit artikel willen we de lezer langs een aantal van die Friese droogmakerijen voeren en ingaan op de achtergronden ervan.

Ringvaart en ringdijk om de Grootte Wargaastertneer.

Op de achtergrond Wirdum

Wanneer we komend uit de richting Leeuwarden vlak voor het dorp Warga rechtsaf slaan, richting Grouw, dan vertoont de weg na 300 meter een opmerkelijke daling: we zijn met het passeren van de ringvaart in de Greate Mar of Wargaaster Meer beland, een van de oudste en grootste droogmakerijen van Friesland. Nog 200 meter verder ontwaren we in de bocht van de weg een eenvoudig grafmonument gewijd aan de voornaamste initiatiefnemer tot de droogmaking van dit voormalige meer: de Amsterdamse koopman Paulus Jansz. Kley (1582-1655). Het is het enige monument in Friesland dat herinnert aan het droogmalen van meren, een activiteit die in het Friese weliswaar niet die vlucht heeft genomen als in de beide Hollanden, maar toch niet onbelangrijk is geweest.

Binnen- en buitenwater

De strijd tegen het water vormt een centraal thema in de geschiedenis van ons land. Niet voor niets draagt het befaamde, door de geograaf Anton Albert Beekman geschreven handboek *'Nederland als polderland'* de ondertitel: *'Beschrijving van den merkwaaardigen toestand van den belangrijkste helft van ons land'*.

Omstreeks het jaar 900 vonden de eerste inpolderingen plaats in Friesland. Vanuit deze zogeheten moederpolders was gedurende de Middeleeuwen een ingenieus stelsel van binnen- en buitendijken ontstaan. Van de binnendijken is de nog bestaande Slachtedyk de allerbekendste. De strijd tegen het buitenwater voerde men in Friesland, op papier althans, onder auspiciën van het landsheerlijk gezag, dat zoals bekend in Friesland gedurende vrijwel de gehele Middeleeuwen een dode letter bleef. De hertogen van Saksen waren de eersten die omstreeks 1500 serieuze zaak maakten van de strijd tegen het zeewater.

Kort nadien ontstond onder auspiciën van George Schenck van Toutenburgh, de stadhouder van Groot Arbitrament waarin de grondslag werd gelegd voor het Friese dijkwezen (1533). Er kwamen

afspraken onderling en een indeling in grote zeedijks waterschappen, de Contributiën. Binnen de dijken kampte men met het probleem van het binnenwater.

Bijna het gehele Friese land maakte deel uit van de Friese boezem, een grote natuurlijke afwateringseenheid zonder polders. De hogere ligging van Friesland maakte dat men hier in tegenstelling tot Holland later overging tot het inpolderen van boezemland, hier buitenlanden of bütlannen genoemd. Zowel de hoge zandgronden van de Wouden als de kleistreken langs de kust loosden omstreeks 1600 hun water via de sluizen van o.a. Harlingen, Makkum, Roptazijl en Dokkum. Alleen het laaggelegen veengebied (Lage Midden), als zomerse wei- en hooilanden in gebruik, kampte met winterse wateroverlast en stond als een semi-moeras 's winters blank. Het Lage Midden van Friesland was en is bezaaid met tientallen meren. Zij hebben een deels natuurlijke, deels menselijke oorsprong. Een deel ervan is ontstaan in de voormalige zeebodem die circa 2500 v. Chr. (Atlanticum) een groot deel van de latere kleistreken van Noord-Nederland bedekte. Op het zand werd door de werking van het water en het zachter wordende klimaat moerasvegetatie tot veengebieden. Daar waar het zand te diep lag voor veenvorming ontstonden meren.

Van oudere oorsprong, nl. de ijstijden, zijn meren als het Bergumermeer, Fluessen en Morra. Door de werking van de gletsjermassa's werd de bodem omgewoeld en ontstonden enorme gaten in de zandige bodem. Andere meren vinden hun oorsprong in de vervingactiviteiten die in Friesland vanaf de dertiende eeuw plaatsvonden. Treffen we de meeste meren in de veengebieden aan; ook in de kleistreken kwamen meren en meertjes voor, zij het in mindere mate. Ze zijn vrijwel alle als droogmakerij leeggemalen.

Met de komst van de Saksische hertogen kreeg Friesland een centraal gezag en kwam er feitelijk een einde aan de eeuwenlange twisten tussen Schieringers en Vetkopers. De strijd tegen het water werd in verhevigde mate voortgezet. Eerst en vooral in de monding van de oude Middellzee waar de Bildtkwelders werden ingedijkt. In de zestiende eeuw beperkte de strijd van het land ten koste van de zee zich in Friesland tot de landaanwinning.

Circa 9.000 hektare land werd er mee aangewonnen. Meer binnenslands tussen klei en zand had het water doorgaans vrij spel. In 1514 merkte Jancko Douwama op *'dat het in den winter quat was to Lewerden to comen met dat het land al under het water lach'*.

Het Hollandse voorbeeld

In dezelfde tijd, omstreeks 1540, maakte men in West-Friesland een begin met het droogmalen van natuurlijke meren in veen- en kleigebieden.

Men begon met een aantal kleinere meren ten noorden van Alkmaar voor de droogmaking waarvan men permissie verkreeg van de graaf van Egmond. Er werd daarbij gebruik gemaakt van windmolens, volgens de overlevering voor het eerst in gebruik gesteld in 1408 in Alkmaar door Florys van Alcmade en Jan Grietensone. Om tot de droogmaking van een meer te komen wierp men een ringdijk om de plas. De uitgegraven grond langs de buitenzijde van de ringdijk diende als ringvaart. De plas was met de dijk van omringend land en water afgesloten. Op de ringdijk stonden één of meerdere molens die het water op de met het omringende water in correspondentie staande ringvaart uitsloegen.

Op de drooggevallen meerbodem legde men sloten en wegen aan die elkander haaks sneden, geheel en al volgens de toentertijd geldende klassiek-rationele principes zoals die ten tijde van de Renaissance herontdekt waren. Waren het aanvankelijk ondiepe meren en plassen (tot 2 meter diep) die het moesten ontgelden; in het begin van de zeventiende eeuw waren de grootste plassen aan de beurt.

Van 1612-1635 werden achtereenvolgens de Beemster, Purmer, Wormer en Schermer drooggemalen, geïnspireerd door Jan Adriaenszoon, bijgenaamd Leeghwater. Dubbele ringvaarten en molen-gangen maakten het mogelijk grote en diepe meren als de voorgaande aan te pakken. Het spreekt voor zich dat dergelijke projecten kapitalen vergden. Dat laatste was oa. voorhanden in de snelgroeïende handelsmetropool Amsterdam, waar veel kooplieden-financiers leefden.

Zij zagen mede door de hoge landbouwprijzen en een dichte snelgroeïende bevolking perspectief in dergelijke investeringsobjecten.

Tevens vergrootte men de veiligheid in het wel erg door het water versneden Noorderkwartier van Holland.

Noordermeer en Zuidermeer

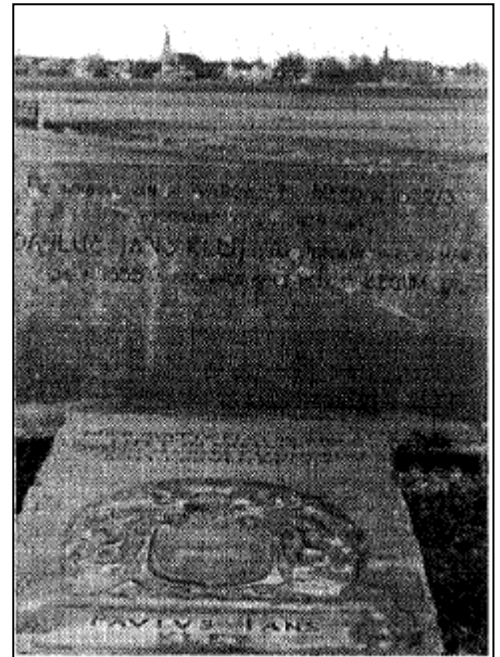
In Friesland had men minder behoefte aan het droogmalen van meren. Dat had een aantal oorzaken. De meeste meren hadden in tegenstelling tot de Noord Hollandse geen klei-, maar een veen- of zandbodem. Omdat de behoefte aan polders er vanwege de natuurlijke boezemafwatering geringer was speelden (en spelen) de meren een belangrijke rol in de berging van water, vooral omdat men tot 1825 's winters geen overtollig water via de *Groote Wargasterpolder* zeesluizen afstroomde. Bovendien was er in Friesland minder kapitaal voorhanden en was de druk op de grond er vanwege de geringere bevolking minder. Toch bleef het verschijnsel droogmakerij niet tot gene zijde van de Zuiderzee beperkt. Op 14 maart 1613 verleenden de Staten van Friesland voor een periode van 50 jaar octrooi aan de stad Stavoren om het 436 hektare grote Staverse Meer droog te leggen. Aanleiding tot droogmaking was de ondiepte van het Staverse Meer die een belemmering vormde voor de scheepvaart.

De stad Stavoren zou door uitmaling en bedijking eigen en lastenvrij land verwerven.

Zover kwam het echter niet. Meningsverschillen binnen het stadsbestuur leidden ertoe dat Stavoren haar rechten voor de helft overdroeg aan de heren E. van Harinxma, J. van der Sande, O. van Doyem en G. Jongest al, allen Raadsheren bij het Hof van Friesland. De andere helft kwam in handen van Hollanders, die ongetwijfeld moesten zorgen voor de inbreng van de in Friesland op dit punt ontbrekende expertise. Zoals dus met de inpoldering van het Bildt (1505-1508) het geval was geweest werden ook nu Hollandse particulieren aangetrokken om het werk uit te voeren. Stavoren kreeg een som gelds ter vergoeding van de reeds gemaakte kosten. Bij de overdracht die op 30 augustus 1620 plaatsvond namen de nieuwe eigenaars aan een vaart te graven van Stavoren naar de Warnerssloot, met een breedte van bijna 17 meter en een diepte van ruim 1 meter. Voorts was er de bepaling dat men een dijk aan de oever van de vaart moest leggen, om bij tegenwind tot een trekpad te kunnen dienen.

Uit de Staverse Meer ontstonden twee droogmakerijen: de Noordermeer en de Zuidermeer, nodig omdat het niveauverschil tussen het noorden en zuiden varieerde van — 1,2 meter NAP tot - 1,7 meter NAP en bovendien omdat de eerdergenoemde nieuw aangelegde vaart het voormalige meer in tweeën deelde. De Hollandse boeren die zich in de Noorder- en Zuidermeerpolders vestigden introduceerden in Friesland de stolpboerderij, waarin het verbrede woongedeelte met de schuur onder een dak is gebracht. De Friese stjelpboerderij evolueerde na 1660 uit dit type.

Omdat de Zuidermeer dieper was en moeilijker droog te houden viel, plaatste men daarin twee grote achtkante watermolens met een vlucht van ruim 2,5 meter. Een ervan brandde af en de capaciteit van de ander bleef te beperkt. De kosten voor

Grafschrift en monument van Paulus Jansz Kleij in de Groote Wargasterpolder

De Hemdijk met rechts de Senmeer in de nabijheid van Blauwhuis

het droog houden steeg de eigenaars van de polder boven de pet en zij droegen derhalve hun recht over aan de bekende medicus en cartograaf dr. Bernardus Schotanus a Steringa, die in 1690 een octrooi verkreeg van de Staten op een nieuw type watermolen met een kleinere vlucht die veel effectiever het water van de polder kon uitslaan. Het belang dat de Staten aan het droog houden van het meer hechtten dat zo gevaarlijk dicht achter de zeedijk was gelegen kwam tot uitdrukking in een jaarlijkse gift van 100 gulden aan Schotanus, zolang hij kans zag het meer droog te houden. In de tegenwoordige verkaveling van de polders kan men — vooral in de Zuidermeer — nog de haakse blokverkaveling herkennen die zo typerend is voor de oude droogmakerijen.

De polderdijken zijn voor een deel nog intact: de weg van Warns naar Molkwerum volgt nadat het spoor Stavoren-Sneek is gepasseerd over een afstand van circa 500 meter de oude ringdijk van de Noordermeer die op zijn beurt door de spoorlijn in tweeën wordt gesneden.

Wargaaster en Jornahuister meren.

Uit het feit dat de Friese Staten nieuwe grond schonken en vrij van lasten verklaarden, blijkt het belang dat men aan het droogleggen van meren — zo ook aan het indijken van nieuw land — hechtte. Bij de octrooiverlening van 20 april 1605 aan de Stad Workum met betrekking tot het indijken van het Workumer Nieuwland werd de toon voor veel daaropvolgende octrooien gezet: *'De Staten voorsz. gunnen die Stadt Worckum Oclroy den tijdt van vyffen twintich Jaeren, ten fine alhier gesteld, Blauwhuis ende sullen middelen tyde d'selvige Landen van alle Schattingen, Domeynen, ende andere Lasten vrye syn, mits dat die Bedyckinge, Paelwercken ende Zyllen sonder nadeel van den Landschappe (=Friesland) geschieden sal, ende dat na expiratie der voorsz. 25 Jaeren als dan die voorsz. Landen in aller aequiteyt ende billicheid mede beswaard worden'*.

Nieuw land werd dus vrijgesteld van floreenbelasting (een grondbelasting die gebaseerd was op de pachtwaarde van de grond).

Die vrijstelling hadden de Workumers overigens ook als voorwaarde gesteld. De risico's van landaanwinning door inpoldering of leegmalen waren te groot om de nieuwe landen ook nog eens met lasten van provinciewege te verzwaren.

De hoge landbouwprijzen enerzijds en de vrijdom van lasten anderzijds lokten nieuwe initiatieven uit. Pier Winsemius, de befaamde Friese historieschrijver, maakte in zijn Chronique (1622) gewag van 'een visch-

Het dorp Wanswerd met op de voorgrond het voormalige Wanswerdermeer

rijck meerken ghenaeamt Warregae Nyemeer (. . .) tusschen Warregae ende Aegum gelegen (. . .) daermen secht ghevangen te worden de beste visch in Vriesland'.

Hij bedoelde daarmee het Grote Wargaster Meer dat toen hij deze woorden neerschreef zijn langste tijd als waterplas had gehad. In 1631 besloten 'edeluyden, eygenerfden en gemeene huyslieden' van het aanpalende dorp Wirdum akkoord te gaan met een voorgenomen bedijking en drooglegging. Oktrooi werd verleend aan de Amsterdamse koopman P. J. Kley, die tezamen met een grietman, een secretaris van Leeuwarderadeel en vijf Leeuwarder burgers kapitaal in dit projekt stak.

Ook hier weer Friese betrokkenheid, maar het voornaamste kapitaal kwam van de niet-Friese Kley. De Wargaaster Meer werd van een ringvaart en een dijk voorzien en met drie grote molens drooggemalen. De 188 hektare grote Wargaster Meer ligt gemiddeld 1 a 2 meter lager dan het omringende land en is ook nu nog de meest gave droogmakerij van Friesland. De droogleggers vonden trouwens ook hier heel wat moeilijkheden op hun weg. Het oorspronkelijke plan behelsde immers ook de drooglegging van de Lytse of Jornahuister Meer (27 hectare), die door de weg Warga - Wartena in tweeën wordt gesneden, hetgeen aan de hoogteverschillen van de weg goed merkbaar is,

en de 1 vierkante kilometer grote, tussen Warga en Hempens gelegen, Hempenser Meer. Het laatste meer liet men voorlopig voor wat het was. De participanten dienden in 1637 een rekest in waarin zij meldden dat de kwaliteit van de grond beneden verwachtingen was, slechts de helft van de onkosten konden worden gedekt en zij derhalve verzochten om vrijstelling van betaling van alle andere landslasten. Om hun argumenten kracht bij te zetten merkten zij op dat zulks ook elders, mn. in Holland en zelfs in Friesland bij de Staverse Meren en het Workumer Nieuwland was geschied.

In 1632 verleenden de Staten octrooi voor het bedijken en droogmalen van de Sensmeer en de Atzebuurster Meer (tezamen 340 hectare groot) gelegen tussen Westhem en Dedgum, ten zuiden van de Hemdijk. De Hemdijk was een 12e eeuwse dijk die de binnenpolders langs de zuidwestzijde van de voormalige Middellzee beschermde tegen opgestuwd boezemwater of zeewater dat bij dijkdoorbraken het land binnendrong. In het polderhuis van Sensmeer vestigde zich in 1651 een priester. De goeddeels rooms-katholieke buurtschap die rondom dit polderhuis ontstond werd naar de blauwe dakpannen van het polderhuis Blauwhuis genoemd en kreeg in 1949 de status van zelfstandig dorp. Hoewel aan de droogmakers voor 25 of 50 jaren vrijheid van floeren werd verleend, bleven de lasten aan de te hoge kant. De Staten probeerden zowel de rekwestanten tegemoet te komen als de droogmakerijen te reguleren.

Een resolutie van 18 juli 1633 bepaalde dat het misbruik van octrooien moest worden tegengegaan. Participanten mochten slechts zoveel land aan zich trekken *'als sy tot hun Dyck ende Ringshot sullen van noden hebben'*. Bovendien kwamen alle kosten voor de aanleg van vaarten, zijlen en sloten voor hun rekening. De bezitters van het oude land moesten financieel schadeloos worden gesteld voor waterstaatkundige ingrepen ten behoeve van droogmakerijen. Zo werden lang niet overal kostbare ringvaarten aangelegd.

In 1644 ondernam de Harlinger dr. Andreas Heemstra de droogmaking van een *'cleyn meerken'* bij Ferwoude, naar alle waarschijnlijkheid de Fallingabuurster en Aaltjemeer (61 hektare). Voor het inpolderen van een hoek van het Workumer Meer, de Kolken geheten, verkreeg hij wel permissie, maar voor zover bekend werd deze plas eerst in 1878 drooggemalen. Inmiddels nam het aantal requesten van droogmakers aan de Staten toe, men wilde meer voorrechten. Er werden wel octrooien verleend, maar vaak kwam het niet meer tot droogmaking. Zo bleven Hempenser Meer, Haanmeer, Grons, Gersloot, Nijhuister en Hieslumer Eem alsmede de Klaarkampster Meer onaangetast. Wel werd door 's Lands secretaris Doma het nabij Bartlehiem gelegen minuskule (15 ha) Stirtlandsmeer drooggemalen.

Van Hallum naar Tergracht doet het zich — een kilometer voor de laatste plaats — voor als een depressie rechts van de weg gelegen. In 1657 stelden de Staten een commissie in om de octrooien na te gaan. Het resultaat was dat drie jaar later als tegemoetkoming voor *'slimme gront'*, dijkbreuk en processen tegen het land (kennelijk van aanpalende boeren van het oude land), gedurende de looptijd van octrooien een vrijdom werd afgekondigd van floerenbelasting, Vijf Speciën (waaronder belasting op bezaaide landen, hoornvee en paardegeld) en de 56e Penning. Om de bouwers van molens en boerderijen tegemoet te komen behoefde men tevens geen belasting te betalen op bouwmaterialen als pannen, estrikken, kalk en steen. Dat was een hele verbetering, want

Plakkaat van 9 mei 1774 waarin aan bedijkers en inpolderaard voorrechten werden verleend

de laatste concessienemer Doma had voor het Stortermeir (Stirtlandsmeer) in 1657 octrooi gekregen slechts *'voor soo veel de vryheyt van floeren alleen aengaet'*. Dat het toch niet meer tot droogmaking kwam in de zeventiende eeuw had alles te maken met de recessie die ook de Friese landbouw na 1660 trof. Wel kwam het nog in de 17e eeuw tot de eerste bepopling van bestaand land in de vorm van de bij Burgwerd gelegen Tjaard van Aylvapolder.

Twee jaar na de totstandkoming van de Tjaard van

Aylvapolder in 1682 vaardigden de Staten een algemene octrooi resolutie uit waarin alle octrooien nog eens werden opgesomd, maar de vaart bleef eruit. Wel

werden bestaande octrooien omtrent de vrijheid van lasten regelmatig verlengd. Pas in 1753 toen de perspectieven voor de landbouw weer gunstiger werden en onder meer de aardappel zijn intrede had gedaan, treffen we weer een octrooi aan. In dat jaar verkreeg de Blijase molenmaker Gerben Willems permissie om het 62 ha grote Oogvliet onder Marrum en het 38 ha grote Wanswerder Meer droog te malen. Bij het Wanswerder Meer mocht Willems een watermolen stichten.

Het was een eenvoudig droogmakerijtje, zonder ringvaart, waarin naderhand twee boerderijen werden gesticht. Het water werd uitgeslagen op de Contributievevaart. De Skettersdyk loopt langs en gedeeltelijk door het poldertje, dat op de 1 : 25.000 kaart als Marpolder (Meerpolder) staat aangegeven. Een van de twee boerderijen draagt in de voorgevel een steen met de naam Meerviët en het jaar van droogmaking. Werd het Wiels, Wylde of Wanswerdermeer wel drooggemaakt; aan het Oogvliet in de Marrumer Mieden gelegen is Willems kennelijk niet meer toegekomen.

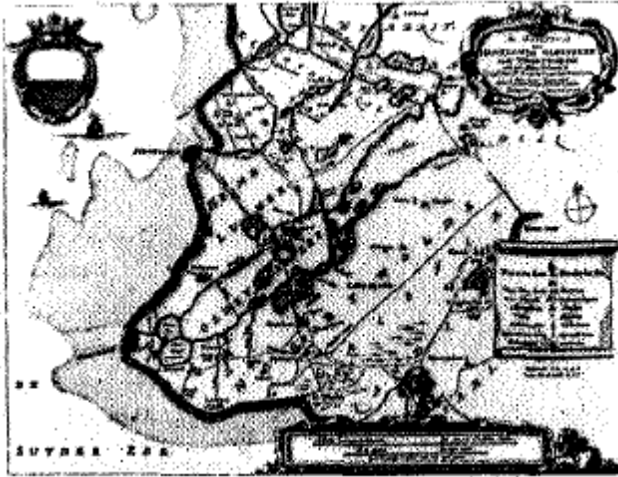
In 1765 verkocht men namens de erven van freule E. L. van Grovestins het vogel- en visrecht op deze plas, die pas in 1846 werd drooggemalen.

Laatste droogmakingen ten tijde van de Republiek

In 1773 bereikte het provinciaal bestuur een verzoek van een drietal Friezen over te mogen gaan tot de inpoldering van het Hempenser Meer. Het Mindergetal ('dagelijks bestuur') vroeg om advies over de aanvraag aan de Nedergerechten van Idaarderadeel en Leeuwarderadeel vaardigde een Resolutie uit, maar de concessie bleef ongebruikt. Het Hempensermeer had in de overlevering een schrikwekkende reputatie sinds stadhouders George Schenck van Toutenburgh er in 1535 35 vrouwen en jonge dochters van gevangengenomen Wederdopers, die bij de belegering van Oldeclooster bij Bolsward betrokken waren geweest, als straf in zakken genaaid had laten verdrinken.

Ook in de Middeleeuwen schijnt het een beruchte executieplaats te zijn geweest. De volgende kandidaten-droogmakers die zich in 1779 onder leiding van Pieter Soveele meldden hadden vreedzamer bedoelingen. Het waren vier Makkumer kooplieden die naast het Hempenser Meer het veel kleinere Louwsmeer tussen Leeuwarden en Suawoude (40 ha) wilden aanpakken. Het eerste meer werd in de jaren 1784-1785 drooggelegd en wordt aan de uiterste noordzijde doorsneden door de autoweg Leeuwarden-Drachten. De Nauwe Greuns werd als ringvaart om de polder heen gelegd, die 1,8 meter beneden NAP ligt. Een ringvaart of sloot komen we ook tegen om de veel kleinere Louwsmeerpolder die gemiddeld 1,5 meter beneden het omringende land ligt op de grens van klei en veen. Er loopt een fietspad omheen, maar het zicht op deze droogmakerij wordt sterk verstoord door het gelijknamige knooppunt van hoogspanningslijnen. Na de Workumermeer is de Louwsmeerpolder met —2,3 meter NAP het laagste punt van Friesland. Kort na haar droogmaking schijnt het geheel weer te zijn geïnundeerd, maar in 1807 werd de polder aan een ingezetene van Leeuwarden verkocht. In 1847-48 werd het poldertje definitief drooggemalen.

In november 1775 werd Friesland geteisterd door een overstroming die onder andere leidde tot de overstroming van de Staverse Noorder- en Zuidermeren. Tot tweemaal toe stelden de Staten een onderzoek in. Hoewel de eigenaars nog steeds(!) vrijdom van floeren en speciën genoten verzochten ze om een vermeerdering van het jaarlijkse subsidie, waarmee duidelijk wordt dat ondanks vrijdom van belastingen het inpolderen een hachelijke onderneming bleef, die eerst najaren en soms in het geheel niet profijt leverde voor de initiatiefnemers. Met het oog daarop vaardigden de Staten op 9 mei 1774 een *'Placaat, ter Aanmoedinge tot Bedyhing, en betere Culture der Landen'* uit. De steun die daarin in het vooruitzicht werd gesteld leidde tot de voorlopig laatste droogmakingen. We noemden de Hempensermeer en de Louwsmeer, daar kwamen in 1776 het 180 ha grote Dongjumer Meer tussen het gelijknamige dorp en de Slachte gelegen bij en het zeer kleine Sillaarder Meer (17 ha) onder Engwier-Kornwerd. In de negentiende eeuw nam de invloed van de overheid op de Waterstaat nog verder toe.

Kaart Hemelumer Oldefert en Noorwolde van Bernardus Schotanus a Sterringa (1698) waarop de "Staversche Meer droogh ghemact"

Het kwam tot een betere regulering en tot verregaande bepodering van grote delen van de Friese boezem. Daaronder veel veenmeertjes, een 853 ha groot complex van droogmakerijen tussen Makkum en Workum en talloze kleinere meren en poelen, met name in de Zuidwesthoek. Tussen 1500 en 1800 werd er in Friesland ruim 10.000 hectare land op de zee gewonnen, het meest in de zestiende eeuw

(Het Bildt). Daar vielen de droogmakerijen bij in het niet. In de zeventiende en achttiende eeuw werd 1542 ha land in droogmakerijen (uitgezonderd drooggemalen veenderijen) gewonnen. Dat getal viel in het niet bij de Noordhollandse droogmakerijen, waarvan de zeventiende-eeuwse alleen al 27.452 ha meten.

Maar hoewel de Friese droogmakerijen geringer qua omvang en getal zijn dan hun Hollandse tegenhangers, voegen zij toch een geheel eigen element toe aan het landschap.

Datzelfde geldt uiteraard in nog sterkere mate de vele meren die Friesland nog telt, een veelheid die dezelfde oorzaken heeft als de beperktheid en zeldzaamheid van de droogmakerij in het Friese.
